

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยได้จัดกระบวนการการวิจัยร่วมกับชุมชน ซึ่งเป็นการบูรณาการกระบวนการทำงานระหว่างวิธีการทางประวัติศาสตร์ การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (participatory action research : PAR) เข้ามาช่วยในการวิจัยโดยมีขั้นตอนการดำเนินงาน ดังนี้ (สิทธิณัฐ ประพุทธินิติสาร, 2549: 21-25)

1. การเตรียมการวิจัย (pre-research phase)
2. การดำเนินการวิจัย (research phase)
3. การติดตามและประเมินผล (monitoring and evaluation phase)

1. การเตรียมการวิจัย (pre-research phase)

เป็นการทำงานในขั้นแรกโดยการลงพื้นที่สำรวจเพื่อให้ได้ข้อมูลบริบทชุมชนที่ต้องการศึกษา ประกอบกับการรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ ทั้งเอกสารนักวิชาการ และเอกสารภายในท้องถิ่นที่เกิดขึ้นจากการจัดบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่มีความสำคัญกับชุมชน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.1 การสำรวจ ศึกษาชุมชน

ในการสำรวจชุมชนผู้วิจัยมีขั้นตอนในการเลือกพื้นที่เป้าหมายในการทำงานโดยมองเห็นถึงความเข้มแข็งของหน่วยงานภายในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์การบริหารส่วนตำบลทั้ง 3 ชุมชนที่ให้ความร่วมมือกับผู้วิจัยเป็นอย่างดี ซึ่งทำให้ผู้วิจัยเกิดความประทับใจและมีความมั่นใจในการที่จะดำเนินงานวิจัย จากนั้นผู้วิจัยจึงเริ่มทำงานโดยเริ่มจากการสำรวจลักษณะทางกายภาพ และแหล่งศิลปกรรมต่าง ๆ ภายในชุมชน รวมถึงการศึกษาข้อมูลพื้นฐานด้านประชากร สังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ซึ่งผู้วิจัยได้ใช้วิธีการสัมภาษณ์ผู้รู้พร้อมทั้งจัดบันทึกข้อมูล และถ่ายภาพสถานที่สำคัญต่าง ๆ ตลอดจนศึกษาข้อมูลพื้นฐานจากเอกสารที่ทางองค์การบริหารส่วนตำบลทั้ง 3 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนวัดทองทั่ว ชุมชนพลั่ว และชุมชนบางกะจะ จังหวัดจันทบุรี.

1.2 การรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ

การทำงานในครั้งนี้ผู้วิจัยได้ทำการรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร และสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับงานศิลปกรรมในชุมชน เพราะข้อมูลที่ได้จากเอกสารสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ สามารถให้ความรู้ในด้านข้อเท็จจริงของเหตุการณ์ ข้อสรุปเกี่ยวกับเหตุการณ์ และให้ทัศนะเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับงานศิลปกรรมในชุมชน ดังนั้นจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้วิจัยจะต้องทำความเข้าใจกับเอกสารและหลักฐานดังกล่าว เพื่อป้องกันมิให้เกิดความคลาดเคลื่อนทางประวัติศาสตร์พัฒนาการของงานศิลปกรรมในชุมชนทั้ง 3 ชุมชนนอกจากนี้ยังได้ข้อมูลส่วนตัวของบุคคลในท้องถิ่นโดยได้รับความอนุเคราะห์จากนายกองค์การบริหารตำบลวัดทองทั่ว พลั่วและบางกะจะ ได้รวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกี่ยวกับเนื้อหาและรูปแบบ วิเคราะห์อายุ สมัยที่สร้าง ปัจจัยต่าง ๆ ที่กำหนดการสร้าง และ

ผู้สร้าง ทั้งนี้โดยมุ่งพิจารณาประเด็นความเกี่ยวข้องกับชุมชนเป็นสำคัญ ความเป็นมาของชุมชน สภาพเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง สังคมวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงของชุมชน และความสัมพันธ์ที่มีต่อการสร้างศิลปกรรมในชุมชน

1.2.1 เอกสารแนวคิดการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน

ประวัติศาสตร์ชุมชน (Comunities history) ให้ความสำคัญกับเหตุการณ์หรือเรื่องราวของชุมชนในท้องถิ่นต่าง ๆ มากกว่าจะเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับชาติ กษัตริย์เป็นศูนย์กลางของชาติเหมือนอย่างประวัติศาสตร์ชาติ กระแสหลักเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับวิถีชีวิต การประกอบอาชีพ สภาพแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรมของชุมชนมากกว่าจะเป็นเรื่องศึกสงคราม วิจารณ์หรือเรื่องราวของชนชั้นผู้นำ หลักฐานจากตำนาน นิทาน เพลงพื้นบ้าน การละเล่น ประเพณีพิธีกรรมความเชื่อเป็นสิ่งที่ไม่ควรละเลย โดยได้มาจากผู้สูงอายุและผู้ทรงความรู้ของชุมชน

แนวคิดของการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนดังกล่าว ผู้วิจัยได้รวบรวมไว้ 3 แนวคิดหลัก ๆ ตามแนวของธิดา สารระยา (2539 : 41-47) ซึ่งได้แบ่งประวัติศาสตร์ออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนแรกเป็นเรื่องประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมที่ต้องอาศัยหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์จากส่วนกลาง ส่วนที่สองเป็นประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์สังคม ที่มุ่งเน้นศึกษาความเป็นมาและความรู้สึกนึกคิดของคนที่อยู่ภายในชุมชนในปัจจุบัน หรือเรียกว่าประวัติศาสตร์จากภายใน และเป็นประวัติศาสตร์ที่ยังมีชีวิต (Living history) เพราะข้อมูลส่วนใหญ่เป็นสิ่งที่มาจากคำบอกเล่าของผู้คนในชุมชน ซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่ได้บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ต้องใช้วิธีเก็บข้อมูลที่เรียกว่าการเก็บข้อมูลแบบประวัติศาสตร์บอกเล่า (Oral history) เป็นเครื่องมือ

แนวคิดที่สอง ผู้วิจัยได้นำแนวคิดของ สุเทพ สุนทรเกษม (2540 : 108-127) ที่กล่าวถึงขอบเขตและแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนไว้ว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนหรือท้องถิ่นเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์จุลภาค คือศึกษาเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนและมีขอบเขตที่จำกัด ชุมชนท้องถิ่นเป็นตัวตนของสังคม (Social entities) มีการเกิด การเจริญเติบโต การเสื่อม และการสิ้นสุดในตัวของมันเอง เนื้อหาสาระของประวัติศาสตร์ชุมชนคือ การศึกษาประวัติศาสตร์สังคม (Social history) ของชุมชนท้องถิ่นโดยมีจุดมุ่งหมายในการศึกษา เพื่อที่จะได้มีความเข้าใจใกล้ชิดและลึกซึ้ง ต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และมีแผนภูมิทางด้านเวลา (Time scheme) และลำดับเหตุการณ์ (Chronology) ของตนเอง ซึ่งแตกต่างจากประวัติศาสตร์แห่งชาติ หน่วยของการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนประกอบด้วย กลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นทางศาสนา เศรษฐกิจ การเมืองและสังคม การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนต้องกำหนดขอบเขตที่จะศึกษาให้แน่นอนเพื่อเป็นประโยชน์ในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ด้านต่าง ๆ ของสมาชิกในชุมชนท้องถิ่นนั้นในฐานะเป็นตัวตนในสังคมเดียวกันได้นอกจากนี้ต้องกำหนดขอบเขตทางด้านระยะเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงชุมชน กระบวนการเปลี่ยนแปลงมี 2 ประเภท ซึ่งประเภทแรกคือการเปลี่ยนแปลงแบบ “วัฏจักร” (Cyclical) คือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ เช่น การแต่งงาน การตาย การเข้ามาแทนที่ ในขณะที่เดียวกันชุมชน

ก็มีการเปลี่ยนแปลง ประเภทที่สองการเกิดขึ้นอย่างช้า ๆ คือการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างหรือการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ (Structural or historical change)

แนวคิดที่สามเป็นแนวคิดของ จามะรี เชียงทอง (2543 : 53-78) และนิรมล พงศ์สถาพร. (2551: 42-44) ได้กล่าวถึงกระบวนการของการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนว่าควรทำการศึกษาในรูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยเน้นในแนว Action research ตามแนวทางนี้ผู้วิจัยไม่ได้ทำหน้าที่ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเพียงอย่างเดียว หากแต่รับรู้ถึงปัญหาของคนในชุมชนอันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และเปลี่ยนแปลงข้อมูลเหล่านั้นให้เป็นรูปธรรมมากขึ้น อันจะเป็นการช่วยให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องเข้ามามีรับรู้ปัญหาของคนในชุมชนมากยิ่งขึ้น และนำไปสู่การแก้ปัญหาในที่สุด

จากแนวคิดข้างต้นผู้วิจัยได้นำมาเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในชุมชนพลั่วชุมชนวัดทองทั่วและชุมชนบางกะจะ

1.2.2 แนวคิดและวิธีการเก็บข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชน

ผู้วิจัยได้นำกรอบแนวคิดและวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชนของศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล (2524 : 4-10) ซึ่งสรุปได้ว่า เป็นวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่มีมานานแล้ว โดยการศึกษาจากการบอกเล่า ความทรงจำของผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์หนึ่ง ๆ หรือจากผู้ที่เคยได้ยินได้ฟังมาจากผู้อื่นอีกทอดหนึ่ง และจึงนำข้อมูลจากการบอกเล่านั้นมาเป็นหลักฐานในการเขียนเรื่องราว เช่น เอกสารคำให้การกรุงเก่า จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ จดหมายเหตุกรมหลวงนรินทรเทวี โดยมักจะใช้หลักฐานเอกสารร่วมกับข้อมูลประวัติศาสตร์บอกเล่าการศึกษาแบบประวัติศาสตร์บอกเล่ามักใช้ศึกษาเรื่องราวของบุคคลสำคัญทางการเมือง กรรมกร ชาวนา ชาวประมง ฯลฯ

อย่างไรก็ตามบางชุมชนเน้นประวัติศาสตร์บอกเล่าที่บันทึกเสียงของผู้รู้ไว้หรือการให้ท่องเที่ยวประวัติศาสตร์สายตระกูลหรือชุมชนต่าง ๆ รวมทั้งคติชน คติชาวบ้าน เพลงพื้นเมือง นิทานเก็บไว้เป็นหลักฐานในการช่วยสานต่อประเพณีในอดีตให้กับชุมชน ปัจจุบันมีการใช้หลักฐานจากการบอกเล่าเพิ่มมากขึ้น เช่น วิทยานิพนธ์ของศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล เรื่องสมาคมอั้งยี่ในประเทศไทย และหนังสือเรื่องวัฒนธรรมหมู่บ้านไทย ของฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2543) เป็นต้น

การเก็บรวบรวมข้อมูลแบบประวัติศาสตร์บอกเล่า จะนำข้อมูลดังกล่าวมาเป็นหลักฐานในการเรียบเรียงเรื่องราว ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับข้อมูลในการสัมภาษณ์บุคคลที่มีความเกี่ยวข้องเพื่อให้ได้รายละเอียดของข้อมูลต่าง ๆ เช่น ประวัติความเป็นมาของชุมชน เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในอดีต วิถีชีวิตการทำมาหากิน ประเพณีวัฒนธรรมต่าง ๆ โดยไม่เน้นตามแบบแผนของวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์บอกเล่าแต่จะนำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ ซึ่งขั้นตอนของการเก็บข้อมูลแบบประวัติศาสตร์บอกเล่า มีดังต่อไปนี้

1) การเลือกสรรวิทยากรหรือผู้ให้สัมภาษณ์ ศึกษาจากการค้นคว้าในเอกสารและขอแนะนำจากผู้รู้หรือได้จากผู้ที่รู้ข่าวการทำการศึกษา ทำบัญชีรายชื่อผู้บอกเล่า

2) การสนทนากลุ่ม (focus group discussion) โดยการรวบรวมผู้รู้ ปราชญ์ชาวบ้าน

ภายในพื้นที่ทำการวิจัยมานั่งพูดคุยและให้ข้อมูล พร้อมทั้งยังเป็นการตรวจสอบข้อมูลได้ด้วย

3) ขั้นตอนในการสัมภาษณ์และการจัดสนทนากลุ่ม ต้องอยู่ในบรรยากาศที่เอื้ออำนวย เช่น ความเป็นกันเอง การสร้างความประทับใจและเป็นผู้ฟังมากกว่าผู้พูด

4) การจดบันทึกข้อมูล โดยเริ่มต้นจะต้องมีการบันทึกประวัติของผู้ให้สัมภาษณ์ ลักษณะท่าทางของผู้ให้สัมภาษณ์

5) การตรวจสอบข้อมูล ตรวจสอบกับเอกสารจากแหล่งอื่น ๆ หรือการจัดการสนทนากลุ่มจากนั้นนำข้อมูลมาวิเคราะห์แยกแยะข้อเท็จจริงและข้อคิดเห็นออกจากกัน

วิธีการเก็บข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของชุมชนกับศิลปกรรมในจังหวัดจันทบุรี ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดของสุภรัตน์ เลิศพาณิชย์สกุลและคนอื่น ๆ ดังกล่าวข้างต้น เพื่อนำไปใช้เป็นกรอบในการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ได้จากคำบอกเล่าของปราชญ์ชาวบ้าน อาจจะใช้วิธีการสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์เป็นรายบุคคล (Interview) โดยการนำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ศึกษา

1.2.3 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดและหลักการของการวิจัยความสัมพันธ์ของชุมชนกับศิลปกรรม

ในการดำเนินการศึกษาค้นคว้าความสัมพันธ์ของชุมชนกับศิลปกรรมในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้ระเบียบวิธีเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research : PAR) เป็นเครื่องมือในการค้นหาและรวบรวมข้อมูล เพื่อให้ได้ข้อมูลหรือเนื้อหาวิเคราะห์ และสังเคราะห์นำไปสู่ความสัมพันธ์ของชุมชนกับศิลปกรรม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research : PAR) เป็นการวิจัยเพื่อมุ่งแก้ปัญหา หรือพัฒนางานขององค์กร หน่วยงานหรือชุมชน ตามแนวทางที่บุคคลมีส่วนเกี่ยวข้องหลายฝ่ายเข้ามาร่วมในกิจกรรมการวิจัยทุกขั้นตอน ตั้งแต่เริ่มจนถึงสิ้นสุดกระบวนการวิจัยดังต่อไปนี้

1) นักวิจัยหรือนักพัฒนา เป็นผู้ที่มีความรู้เชี่ยวชาญในด้านแนวคิดทฤษฎี ระเบียบวิธีวิจัย และกระบวนการในการจัดทำโครงการวิจัยร่วมกับชุมชน

2) หน่วยงานหรือองค์กร ให้การสนับสนุนในเรื่องงบประมาณและความร่วมมือในการจัดกิจกรรมโครงการวิจัยในพื้นที่ที่รับผิดชอบ

3) ชุมชนหรือนักวิจัยภายในท้องถิ่น มีความรู้เกี่ยวกับชุมชน เช่น ระบุปัญหา ความต้องการ ข้อจำกัดของชุมชนและให้ความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมโครงการ พร้อมทั้งเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการค้นหาข้อมูล รวบรวมข้อมูล ตรวจสอบข้อมูลซึ่งทั้งสามฝ่ายร่วมกันแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและยอมรับความคิดเห็นซึ่งกันและกัน

การดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติอย่างมีส่วนร่วม เป็นการดำเนินงานวิจัยที่สามารถแก้ไขปัญหาและตอบสนองความต้องการของชุมชนได้เป็นอย่างดี เพราะการทำงานวิจัยดังกล่าว ชุมชนเป็นคนสำคัญที่กำหนดปัญหาขึ้นมาเองว่าอยากจะทำอะไร อยากแก้ปัญหอะไร หรืออยากจะทำอะไรภายใน

ชุมชน ซึ่งนักวิจัยจะเป็นผู้ให้คำแนะนำ ช่วยเหลือในด้านของการจัดกระบวนการเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินการ ร่วมประเมินผลและร่วมรับผลที่เกิดจากการดำเนินงานและสรุปบทเรียนตลอดจนร่วมหาวิธีแก้ไขปัญหาและร่วมพัฒนาต่อไป

2. การดำเนินการวิจัย (research phase)

เนื่องจากผู้วิจัยมีความต้องการที่จะแสดงให้เห็นถึงกระบวนการทำงานในระยะที่สองของการทำงาน โดยเลือกใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research : PAR) ในการดำเนินการวิจัยภายในชุมชน ส่วนเครื่องมือที่ใช้ในการทำวิจัยส่วนใหญ่ คือการจัดเวทีเพื่อการสนทนากลุ่ม (focus group discussion) แผนที่ทางความคิด (mind map) และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (depth interview) ซึ่งกระบวนการทำงานเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงการเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนเกี่ยวกับเนื้อหาและรูปแบบ วิเคราะห์อายุ สมัยที่สร้าง ปัจจัยต่าง ๆ ที่กำหนดการสร้าง และผู้สร้าง ทั้งนี้โดยมุ่งพิจารณาประเด็นความเกี่ยวข้องกับชุมชนเป็นสำคัญ ความเป็นมาของชุมชน สภาพเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง สังคมวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงของชุมชน และความสัมพันธ์ที่มีต่อการสร้างศิลปกรรมในชุมชน

จากการจัดกระบวนการวิจัยร่วมกับชุมชนในพื้นที่ชุมชนวัดทองทั่ว พลิวและบางกะจะ เพื่อหาข้อมูลเกี่ยวกับเนื้อหาและรูปแบบ วิเคราะห์อายุ สมัยที่สร้าง ปัจจัยต่าง ๆ ที่กำหนดการสร้าง และผู้สร้าง ทั้งนี้โดยมุ่งพิจารณาประเด็นความเกี่ยวข้องกับชุมชนเป็นสำคัญ ความเป็นมาของชุมชน สภาพเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง สังคมวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงของชุมชน และความสัมพันธ์ที่มีต่อการสร้างศิลปกรรมในชุมชน ตั้งแต่ช่วงเดือนมกราคม พ.ศ. 2556 จนถึงเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2556 รวมระยะเวลา 6 เดือน ถือได้ว่าเป็นความเข้มข้นในการค้นหาข้อมูลและตรวจสอบข้อมูลร่วมกันระหว่างผู้วิจัย ผู้นำชุมชน ชาวบ้าน นักศึกษาและเยาวชน ซึ่งจากการร่วมกันจัดกระบวนการดังกล่าวทำให้สามารถมองเห็นภาพรวมของเนื้อหาและรูปแบบ วิเคราะห์อายุ สมัยที่สร้าง ปัจจัยต่าง ๆ ที่กำหนดการสร้าง และผู้สร้าง ทั้งนี้โดยมุ่งพิจารณาประเด็นความเกี่ยวข้องกับชุมชนเป็นสำคัญ ความเป็นมาของชุมชน สภาพเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง สังคมวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงของชุมชน และความสัมพันธ์ที่มีต่อการสร้างศิลปกรรมในชุมชน

3. การติดตามและประเมินผล (monitoring and evaluation phase)

เป็นขั้นตอนที่เกี่ยวกับการวัดผลสำเร็จ โดยผู้วิจัยร่วมกับชุมชนได้ทำการตรวจสอบข้อมูลที่เป็นผลของการวิจัยว่าครบถ้วนถูกต้องหรือไม่ จากนั้นจึงมีการทำรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ และจัดเวทีชุมชนขึ้นมาอีกครั้งเพื่อนำเสนอผลการวิจัยและคืนข้อมูลให้กับชุมชนรวมถึงการสานต่อให้ชุมชนนำผลของการวิจัยไปใช้ในชุมชนต่อไป